

SÖZLÜ TARİH VE KÜLTÜREL DEĞİŞİM: “TELEVİZYONA MERHABA”*

Oral History and Cultural Change: “Hello to Television”

Dr. Öğr. Üyesi Emine ÇAKIR**

ÖZ

Toplumların kolektif hafızasını oluşturan ve kültürel değişimde rol oynayan birçok etken vardır. Bu çalışmada, *kültürel değişim* ve teknoloji ilişkisi özelinde Türkiye'nin televizyonla tanışma süreci, sözlü tarih yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışmada “Toplum, televizyona nasıl merhaba dedi ve televizyon, toplumun gündelik hayatını nasıl etkiledi?” sorularının yanıtı, halk bilimi bakış açısıyla sorgulanmış, bu sürece tanıklık eden bir başka ifadeyle tekno-kültürel değişimi deneyimleyen 21 kaynak kişiyle 2012-2019 yılları arasında yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. İletişim teknolojisi açısından televizyon; kültürel değişimde öncül, kilit ve kritik bir noktadadır. Televizyon, toplumsal bellekte; “görüntülü radyo, ev sineması, şeytan icadı, gâvur icadı, Mesih, deccal, halkın afyonu, israf diyarı, zaman hırsızı, aptal kutusu, büyülmü kutu, ağrı kesici, beyaz gürlütlü, yalnızlığın yoldaşı, sıradan, düzensiz, elektronik dev, uzağı görme teknolojisi, dünyaya açılan pencere, mit, çağdaş öykü anlatıcısı, kültür üretme makinesi, kültürel çöplük” gibi olumlu ve olumsuz bakış açılarıyla nitelenmiştir. Anadolu'nun televizyonla tanışma sürecinin trajikomik anılara neden olduğu; televizyonun komşuluk ve misafirlik töresini de etkilediği, televizyon seyredilemek için il dışına dahi yolculukların yapıldığı; televizyon alabilmenin maddi güçlüğü'nün halk ekonomisinde anı belleği oluşturduğu; televizyonla tanışmada gurbetçilerin ve ekonomik durumu iyi olan kişilerin etkin rol üstlendiği ve bu durum onlara saygınlık ve statü kazandırdığı belirlenmiştir. İlk dönem yerli yayınlarda Karagöz-Hacivat gibi geleneksel halk tiyatrosundan yararlanıldığı ve bunun yanında televizyonun, kültürel değişim bağlamında geleneksel sohbet toplantıları ve âşıkların icra ortamı olan kahvehaneleri olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca televizyonun parasosyal etkileşime neden olduğu; kişilerin giyim-kuşam, konuşma, saç modeli gibi özelliklerle dış görünüşleriyle ilgili konularda televizyondaki kişilerle kendilerini ya da çevrelerindekiyle özdeşleştirme eğiliminde olduğu ve böylece televizyonun modaya yön verdiği; kişilerin çocuklarına, eşi dostuna ya da hayvanlarına televizyondaki karakterlerden hareketle ad ya da lakap taktıkları tespit edilmiştir. 1980 darbesi gibi siyasi yönden toplumu derinden etkileyen önemli bir olayın da televizyonla ilişkili olarak sözlü tarih kaydı olarak bellekte yer aldığı görülmektedir. Televizyonun el sanatlarına da tesir ettiği, kişilerin el örgüsü modellerine televizyondan etkilendikleri kişilerden hareketle ad verdiği belirlenmiştir. Bu dönemde evlilik geçiş ritüelinde televizyon, erkeğin toplama gereken çeyiz nesnesine dönüşürken, kızdan da çeyizi için televizyon örtüsü örmesi beklenmiştir. Ayrıca gelin, damat evine götürüldüğünde taşıttan inmeyerek kaynana ya da kayımpederinden “indirmelik” ya da “yol bağışlama” adı verilen maddi değeri olan varlık ister. *İndirmelik* olarak geline tarla, bağ, ev gibi mülkün yanında televizyon da bağışlandığı görülmektedir. Televizyon seyredilemek için araba aküsünü çözüm olarak kullanan ve elektrige televizyondan sonra kavuşan halk için Anadolu'ya elektriğin gelişi “Televizyon geldi, elektrik geldi.” şeklinde ifade edilmektedir. Bu süreçte kahvehanelerin mekânsal olarak önemli bir işleve sahip olduğu da görülmektedir. Âşıklar, şairlerinde televizyondan yakınmıştır. *Televizyon çayı*, *televizyonun karıncalanması*, *televizyonun nazarlanması*, *anten ormanı*, *telesafir* gibi sözcükler ise televizyon jargonunun ortaya çıktığını göstermektedir. İlaveten bilmece, mani ve türkü gibi sözlü anlatımlarda da televizyona yer verildiği tespit edilmiştir. Televizyonun yerelin ulusala taşınması ve ulusallaşmaya katkı sağlanması açısından ve aynı zamanda küreselleşmeye ivme kazandırması konusunda toplumsal ve kültürel değişimde işlevsel olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın halkbilimi ve teknoloji özelinde kültürel değişimleri çözümleyecek araştırmalara katkı sağlaması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kültürel değişim, sözlü tarih, teknoloji, gündelik hayat, televizyon.

* Geliş tarihi: 14 Ocak 2022 - Kabul tarihi: 29 Kasım 2022

Çakır, Emine. “Sözlü Tarih ve Kültürel Değişim: ‘Televizyona Merhaba’” *Millî Folklor* 136 (Kış 2022): 79-93

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü Toplumsal Uygulamalar Anabilim Dalı, eminecakir.thb@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2196-5592.

ABSTRACT

Many factors form the collective memory of societies and play a role in cultural change. In this study, the process of Turkey's acquaintance with television, in particular the relationship between cultural change and technology, is discussed with the oral history method. In the study, the answers to the questions "How did society say hello to television and how did television affect the daily life of society?" were questioned from the point of view of folklore, and semi-structured interviews were conducted with 21 informants who witnessed this process, in other words, who experienced cultural shock, between 2012 and 2019. Television in terms of communication technology; is at a leading, critical point in cultural change. Television has been characterized as "the video radio, home theater, invention of the devil, invention of the infidel, Christ, antichrist, opium of the people, wasteland, time thief, fool's box, magic box, painkiller, white noise, companion of loneliness, ordinary, low, electronic giant, farsighted technology, window to the world, myth, contemporary storyteller, culture production machine, cultural garbage" in social memory, from positive and negative viewpoints. The process of acquaintance with television in Anatolia took place approximately between 1970-1985; verbal expressions of television such as fairy tales, stories, legends, and folk songs; taking an active role in children's games, entertainment and replacing ordinary daily conversations. It is seen that people adjust their daily or weekly plans and time according to television. In particular, the elderly showed resistance to meeting with TV, and this caused tragicomic memories in terms of folk humor; the fact that TV also affects neighborliness and hospitality, and travels are made even outside the province to watch television; that the financial difficulty of buying television creates a memory in the public economy; it has been determined that expatriates and people with good economic status take an active role in meeting with television and this situation gives them prestige and status. It is seen that traditional folk theater such as Karagöz-Hacivat was used in the first period domestic broadcasts, and besides, television negatively affected traditional conversation meetings and coffeehouses, which are the performance environment of minstrels, in the context of cultural change. In addition, television causes para-social interaction; people tend to identify themselves or those around them with people on television, especially in matters related to their appearances, such as clothing, speech, and hairstyle, and thus television directs fashion. It has been determined that people give names or nicknames to their children, spouses, friends or animals based on the characters on the television, and this affects children's games. It has been determined that television also affects handicrafts, and people give names to hand-knitted models based on the people they are influenced by television. It is seen that an important event such as the coup in 1980, which profoundly affected society in terms of politics, took place in memory as an oral history record concerning television. In this period, in the marriage rite of passage, while the television turned into a dowry object for the man, the girl was expected to knit a television cover for her dowry. In addition, when the bride is taken to the groom's house, she does not get out of the vehicle and asks her mother-in-law or father-in-law for an asset with material value, called "drop off" or "donation for the road". It is seen that television is donated to the bride for a discount besides properties such as fields, vineyards, and houses. The arrival of electricity in Anatolia for the people who use the car battery as a solution to watch television and get electricity after TV. "Television came, electricity came." is expressed. In this process, it is seen that coffee houses have an important spatial function. Words such as television tea, television tingling, television evil eye, antenna forest, and telesapphire show the emergence of television jargon. In addition, it has been determined that television is included in verbal expressions such as riddles, manis, and folk songs. It is concluded that television is functional in social and cultural change in terms of carrying the local to the national and contributing to nationalization, as well as accelerating globalization. It is thought that this study will contribute to research that will analyze cultural changes in folklore and technology.

Keywords

Cultural change, oral history, technology, everyday life, television.

Giriş

Toplumların sahip olduğu kültürel değerlerin bir başka toplumun etkisi altında kalması ya da çeşitli etkenlere bağlı olarak kendi içindeki değişim ve dönüşüm, *kültürel değişim* kavramıyla ifade edilir. Kültür; dinamik ve sürekli kendini üretir, etkileşimseldir ve bu bağlamda toplumlar için *kültürel değişim* kaçınılmazdır. İnsanlığın var olduğu günden beri yapıp ettiklerini içine alan kültürün, bir ayağının teknolojiye bağlı olarak şekillendiği ise şüphe götürmez bir gerçektir. Sedat Veyis Örnek, *kültürel değişimi* "iç ya da dış etmenler sonucu bir kültürün davranış kalıplarında ve örneklerinde ortaya çıkan değişme süreci" (1995: 44) olarak tanımlamaktadır. Kültürel değişimlerin depolandığı hafıza ise toplumsal bellektir. Orhan Türkdoğan ise herhangi bir yeni buluş veya icadın top-

lumun kültür yapısında maddi veya maddi olmayan unsurlardan herhangi birinde değişmeye sebep olduğunu (2014: 63) vurgular. Bu çalışmada Türkiye'nin televizyonla tanışması esnasında yaşanan *kültürel değişim*, sözlü tarih yöntemiyle ele alınmış, bu kapsamda 2012-2019 yılları arasında, özellikle taşrada yaşayan ve o dönem çocuk ya da yetişkin olan 21 kişinin tanıklığına başvurulmuştur. İlk dönemde yaşlı olan kişiler hayatta olmadığı için onların tepkilerini ifade eden gözlemlere ise dolaylı olarak çocukları, torunları ya da yakınlarının belleklerinden hareketle yer verilmiştir. Toplumun televizyonla tanışması 1970'lerden sonra merkezden taşraya doğru olmuştur. Kültürel değişimin etkilerinin taşrada daha uzun süre devam ettiği düşünülerek çalışmada özellikle 1970-1985 yıllarına ait anılara yer verilmiştir.

Günümüzde televizyonun gelişine tanıklık eden nesille, televizyonun dünyasına doğan nesiller bir aradadır fakat unutmamak gerekir ki belleklerdeki televizyonla ilgili komik ya da trajikomik tanışma hikâyeleri ve kültürel değişimi ortaya koyacak halk bilgisi, hatıra sahipleriyle birlikte zamanla unutulmakta ya da yok olup gitmektedir. "Toplum, televizyona nasıl merhaba dedi ve televizyon toplumun gündelik hayatını nasıl etkiledi?" soruları bugün yanıtlanmazsa gelecekte birinci ağızdan tanıkların belleğine ulaşmak mümkün olmayacaktır. M. McLuhan'ın da ifade ettiği gibi kitle iletişimdeki araçların ne'yini, nasıl'ını bilmeden, yaşadığımız toplumsal ve kültürel değişimleri anlamak olanaksızdır (2019: 8).

Türkiye'de televizyonla ilgili mevcut çalışmaların kültürel değişim ve toplumsal bellek çalışmalarından ziyade alımlama ve etki çalışmalarına odaklanan "televizyonun olumlu ve olumsuz tarafları, izler kitlenin yaş ve cinsiyet aralıkları, günlük televizyon izleme süreleri" gibi daha çok iletişim, sinema ve sosyoloji disiplinlerinin kuram ve yöntemleriyle sorgulandığı görülmektedir. Halk bilimi disiplini kapsamında ise televizyon, daha çok bir anlatı mekânı ve metni olarak görülüp televizyon türleri metinlerarası yöntemle incelenmektedir. Televizyonla tanışmayı ele alan çalışmalar ise televizyon yapımcılarının, bilirkişilerin sözlü tarih yöntemiyle anılarına başvuran biyografik anlatılar ya da deneme tarzındaki yazılardır. Televizyonun gündelik yaşama etkisini sorgulayan ve çalışmamızla da doğrudan ilgili bir yüksek lisans tezi mevcuttur. Beyza Nur Demirci "Televizyonun Türkiye'ye Gelişyle Beraber Toplum Tarafından Algılanışı ve Gündelik Yaşama Yansımaları" (2012) başlıklı tezinde toplumun televizyonla tanışmasını "siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel" başlıklar altında incelemiştir. Çalışmamızda Demirci'yi destekleyecek ortak bulgular yer almakla birlikte halk bilimi bakış açısıyla yanıtladığımız yeni ve özgün tespitler de mevcuttur. Toplumun televizyonla tanışma sürecinde yaşanan tekno-kültürel değişim; radyo, telgraf, akıllı telefon, bilgisayar, internet gibi diğer iletişim teknolojileri için de söz konusudur. Teknolojinin kültürel değişimdeki önemini ve kuşaklararası farklılaşmayı vurgulayan aşağıdaki kaynak kişinin televizyonla ilgili söylemi bu bağlamda dikkate değerdir:

Müthiş bir yenilikti tabii ki bu. Televizyondan sonra her şey zaten çok hızlı gelişti, değişti. İşte televizyon kanallarının artması vs. Bu bizim hayal edebileceğimiz bir şey değildi. Aslında bizim neslimiz hepsini gördü. Bence bu bizim için büyük bir farklılık oldu. Biz telefonsuzluğu da gördük, televizyonsuzluğu da çok kanalı da gördük, interneti de gördük ve bilgisayarsızlığı da biliyoruz. Bunların hepsi çok büyük değişimler (KK18).

Televizyonun, iletişim ve teknoloji özelinde kendinden sonraki aygıtlar için öncül, kritik ve kilit bir rol üstlendiği söylenebilir.

20. asrın ikinci yarısına gelindiğinde küreselleşmeyle birlikte Türkler, teknolojik bir kültürel değişimle yüzleşmiştir: İletişim teknolojisi. 1950'lerden sonra teknolojik yeniliklerle birlikte hayatın hemen her alanında hızlı ve köklü değişimler başlamıştır. Radyo,

telefon, fotoğraf makinesi, televizyon, elektronik ev aletleri, cep telefonu, bilgisayar vb. eşyaların gündelik hayata dâhil olmasıyla birlikte kültürel değişim ivme kazanmıştır. Bu teknolojik etkileşim, küreseldir. Günümüz şartları düşünüldüğünde yeni bir eşğin, iletişim ve teknoloji çağından söz edilebilir. Sözlü halk edebiyatı yaratmaları özelinde bu teknolojik çağ, W. J. Ong'a göre ikincil sözlü kültür çağı olarak ifade edilmektedir. Ong, bu dönemi “Varlığı yazı ve matbaa teknolojisine dayanan telefon, radyo ve televizyona özgü sözlü kültürün çağı” (2010: 15) olarak tanımlarken kültürün artık oluşum bağlamının değişimine dikkat çeker ve elektronik çağı, “ikincil sözlü kültür” çağı olarak adlandırır. R. Ersoy ise halk bilimi başlangıçtaki iddiasını sürdürerek, medyanın yazıyla başlayan serüveninde aldığı yolda, radyo, sinema, televizyon ve internetle kültürün kazandığı bütün boyutları dikkate almak gerektiğini (2018: 135) söyler.

Ö. Serim, Türklerin sosyal hayatını “televizyon öncesi” ve “televizyon sonrası” diye değerlendirmek sanırım yanlış olmaz (2007: 11) diyerek televizyonun toplumsal değişimindeki önemini keskin bir şekilde vurgular. Benzer bir ifade “Artık hiçbir şey televizyondan önceki gibi olmayacak...” (Sartori, 2006) diyen Comstock'a aittir. T. Dedeoğlu ise televizyonla tanışmayı tarihî bir olay olarak niteler ve bunu yazının icadı kadar önemli görüp “31 Ocak 1968 saat 19.30'da yazının icadı gibi bir şey ülkemiz için bir başlangıç, bir kıvılcım, bir ilk” (1991: 13) ifadeleriyle televizyonun kültür tarihi için önemini dile getirir. Tarihî bir dönüm noktası olarak görülen toplumun televizyonla tanışması “televizyon şoku” dönemi olarak nitelenmektedir: “Türk toplumu 1971- 1975 yılları arasında televizyon yayıncılığında 1. Şok dönemini yaşar. Bu 1.Şok dönemine “televizyon şoku” dönemi de denilebilir” (Refiğ, 1996: 128-129'dan akt. Erdemir Göze, 2015: 160-161). Toplumdaki bu kültürel değişimin “televizyondan önce, televizyondan sonra” şeklinde ifade edilmesi tekno-kültür tarihi açısından önemli bir kayıttır. 1923'te ABD'ye görevlendirilen Mehmet Fuat Umay'ın anısı örnek gösterilebilir: “Gece, New York'ta ticaret yapmakta olan Nesim Taranto Efendi'ye davetliydim. Zekeriya Bey ile gittik. Evinde ilk kez radyo-telsiz-telefon aygıtını gördüğümde bu geceyi belleğimde saklıyorum” (Umay, 2003: 37). Umay'ın burada yaşadığı tekno-kültürel şoktur.

Televizyonun icadı tek bir olay ya da bir olaylar dizisi değildi; elektrik, telgraf, fotoğraf, sinema ve radyodaki icatların bileşimine ve gelişmelerine bağlıydı (Williams, 2003: 13). Televizyon, Latince kökenli bir sözcük olup “uzağı görmek” anlamına gelir ve bu anlamıyla da McLuhan'ın daha sonraki spekülâtif gelişmelerinin temeline yerleştirdiği önerme gibi, gerçekten insanın görme duyusunun ulaştığı en ileri aşama; insanın görme yetisinin inanılmaz boyutlara erişmesidir (Mutlu, 2008: 21). “Eğlendirici”, “ağrı kesici”, “israf diyarı”, “yalnızlığın yoldaşı”, “aptal kutusu”, “beyaz gürültü”, “zaman hırsızı”, “dünyaya açılan pencere” ve birçok şey (Mutlu, 1999: 11) olarak nitelenen televizyon; “görüntülü radyo, mit, çağdaş öykü anlatıcısı, elektronik dev, kültür üretme makinesi, kültürel çöplük, şeytan, Mesih” gibi birbirinden çok farklı sözcükle (Özsoy, 2011: 117) tanımlanmıştır. E. Mutlu, bu araca “halkın afyonu”, “aptal kutusu”, “israf diyarı” gibi olumsuz nitelermelerin de yönlendirildiğini söyler (2008: 28). “Kültür endüstrinin bir biçimi olarak kabul edilen televizyon için, “sıradan”, “düzeysiz”, “aptal kutusu” vs. gibi birtakım nitelermeler kullanılmış, özellikle olumsuz bir televizyon imgesi yaratılmıştır” (Erdemir Göze, 2015: 2-3).

Çalışmada *sözlü tarih* yöntemiyle sürece tanıklık edenlerin belleklerinden hareketle değerlendirmede bulunulmuştur. P. Thompson, sözlü tarihi; “tarihin, değişen toplumlardan ve kültürlerden insanları dinleyerek ve onların hatıralarını, deneyimlerini kaydederek yorumlaması” (2006: 23) olarak ifade eder. “Türkiye’de sözlü tarih, birkaç belgesel film projesi dışında, daha çok tarih, sosyoloji ve halkbilimi disiplinleri çerçevesinde kullanılan

bir yöntem olmuştur” (Öztürk, 2010: 17). Geçmişe dönüp toplumun televizyonla tanışma sürecinde yaşadığı kültürel şoku çözümlenmek, gelecekteki yeni teknolojik değişimleri anlamlandırmaya yardımcı olacaktır. Caunce'nin de ifade ettiği gibi “Sözlü tarih daha çok bir malzeme toplama yöntemi, bugünü daha iyi anlayabilmek ve geleceği yönlendirebilmek için, geçmişi anlamlandırma sürecine yapılan bir katkıdır” (2011: 12). “Olayların tarihlerini saptamakla yetinmeyen tarihçi için gruplara, toplumsal sınıflara, ülkelere, dönemlere göre insanların ne yediklerinin ne giydiklerinin evlerini nasıl döşediklerinin bilinmesi önemlidir. Yatağın, dolabın, çeyizin tarihi son derece önemlidir” (Braudel'den akt. Lefebvre, 2016: 41). Aynı düzlemde etkileri göz önünde tutulduğunda televizyonla tanışmanın kültür tarihine etkisini sorgulamak da en az dolabın, çeyizin tarihini bilmek kadar araştırmaya değerlidir.

Erol Güngör, birtakım teknolojik değişmelerin manevi kültürde de değişmelere yol açacak uygun bir zemin yarattığını; aynı şekilde, inanç ve tutumlardaki değişmelerin, teknolojik değişmeleri hazırladığını (2010:19) vurgular. Kılıç'a göre ise televizyon, Türkiye'ye çok geç geldi ve yaygınlaşması da paldır küldür oldu (1996: 52). M. Esslin ise televizyonun her zaman için kültürel çevre bütünü içinde ele alınması ve yargılanması gerektiğini söyler (2019: 109). Televizyon öyle bir hatırlatma/hatırlama mekânıdır ki bütün bir tarihi evimizin içine getirerek ekranda bize izletir (Doyuran, 2019: 117). Televizyonun kültür değişimdeki rolüne dikkat çeken bir diğer kişi Ü. Oskay (1978: 86) ise, yeni oluşmaya başlayan toplum içindeki bireylerin, radyo ve televizyon programlarının etkisiyle “toplumsal gelişmeye” katkıda bulunabilecek bir kültür değişimi sürecine girmeleri ve değişen eski kültür yerine yeni kültüre sosyalle edilmeleri sağlanabildiğini vurgular. M. Öcal Oğuz, çağdaş kentin başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçları, kimi kültürlerin kendi bağlamlarında çağdaş kent yaşamına kattıkları unsurları, evrensel veya popüler adı altında sunduğunu (2013: 105) ifade ederek televizyonun kültürleşme, küreselleşme ve *tektipleşme*deki rolüne dikkat çeker. Demirci de benzer şekilde televizyonun gelişyle değişen toplumsal yapılardan en önemlilerinden birinin de yerelliğin yerini ulusallığın, sonrasında da küreselliğin aldığı (2012: 114) söyleyerek televizyon ve küreselleşme olgusuna değinir. McLuhan da televizyon ve küreselleşme konusunda televizyonun, çok duyumsal, sözlü ve görsel, bundan dolayı da bilinç için daha uyarıcı ve daha kapsayıcı sınırsız ortak bir kültüre, herkesin herkesle bağlantıda olacağı “global köye” katılım isteğini destekleyerek, bu iletişim aracının getirdiği devrimi ilan ederek tam anlamıyla bir peygambere dönüştüğünü dile getirir (Maigret, 2016: 131).

Bu kapsamda öncelikle “Türk toplumu televizyondan önce ne yapardı?” sorusunu dönemi yaşayan kaynak kişilerin anılarından hareketle yanıtlamak, kültürel değişimi mukayese edebilmemizi sağlayacaktır:

*Televizyon olmadığı vakitlerde babaannem masal anlatırdı, onun etrafına otururduk. Çok güzel zamanlardı. Biz de babaannem masal anlatırken onu dikkatlice dinleyip sorular sorardık (KK20). Televizyondan önce her akşam bir evde toplanıyorduk, gündüzleri dışarıda oynuyorduk. Hatta gece gizlemebeç oynuyorduk. Her akşam bir evde toplanıp kırbaç, isim şehir oynardık (KK10). Televizyondan önce akşamları gaz lambası etrafında toplanırdık. Büyükler masallar, cin peri efsaneleri, fıkralar anlatırdı. Birbirimize bilmece sorar, türküler söyler, mani atışırdık. Babaannem Rus harbinden, savaşlardan, eskiden yaşanan olaylardan, yokluk kıtlıktan bahsederdi. Çocuklar dışarıda oynardı (KK3). Kültür aktarıcılarının ve sözlü anlatımların televizyondan doğrudan etkilendiği, televizyonun büyük küçük herkesin eğlenme alışkanlıklarını değiştirdiği görülmektedir: *Şenlik vardı o zaman, ey gidi günler. Televizyon açılınca kimse ses çıkarmazdı, izledik kapa-**

nunca da muhabbet ederdik. Ne günlerdi. Yılbaşı geceleri daha çok eğlenceli, şarkılı şamatalı oyunlar olurdu (KK9). Bu dönemde eğlence kültürü özelinde toplumda yılbaşı kutlamalarının benimsenmesi ve gelenekselleşmesinde televizyonun önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Televizyon, kültürel değişim bağlamında geleneksel sohbet toplantılarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Mahmut Tezcan 1990 yılında TV ve video'nun yârâna ilgiyi azalttığını, TV'de yârân gecesi iyi bir program varsa, gençlerin isteksiz olduğunu dile getirir (1990: 414).

İlk zamanlar 'görüntülü radyo' olarak nitelenen televizyonun bu adla tanımlanması boşuna değildir. Televizyon, kendinden önce toplum tarafından bilinen ve kullanılan başka bir iletişim aracı üzerinden kabullenilmiştir: *Televizyondan önce radyo dinlerdik. Radyo tiyatrosu olurdu. Televizyon geleceği zaman 'radyonun resimli' diye anlatırlardı. Artık herkes kendi evinde sinema izleyecek, 'ev sineması' derlerdi (KK3). Radyoda arkası yarın programı, piyesler vardı, onu dinlerdik (KK12)*. Televizyonun benimsenmesinde radyonun kolaylaştırıcı ve tanıtıcı, öncül bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Ali Çelik, 1971'deki alan çalışmasında "Şimdi ise hemen hemen her evde bir radyonun bulunması, konuşulacak tartışılacak bir sürü olaydan haberdar olma, masal anlatımını hemen hemen ortadan kaldırmıştır" (2020: 247) diyerek radyo özelinde teknokültürel değişime dikkat çeker.

Televizyonun evlerdeki "anlatıcının" yerini alması ve önemsenmesi "evin başköşesine" yerleştirilmesiyle başlar: *Samsun'da yaşıyordum o zamanlar. Ortaokul ikinci sınıf öğrencisiydim yanılmıyorsam. Bizim evimize televizyon geldi. Tabii hemen en başköşeye oturtulurdu o zamanlar televizyon. Her tarafına camekân falan yaptırdı babam. Tamamen bir korumaya almıştı o zaman. Kocaman, tüplü bir televizyondur (KK17)*.

Televizyonla tanışmada ilk zamanlar izler kitlenin ilgisi ve merakı olmakla birlikte aygıtın özelliklerinin toplum tarafından tam anlamıyla bilinmediği anlaşılmaktadır:

Televizyon Türkiye'de yayına geçtiğinde izleyicinin korkunç ilgisiyle karşılaşmıştı. İnsanlar ilk defa televizyon görüyorlardı ve çoğu insanın evinde televizyon bile olmadığı için insanlar televizyonları izlemek için birbirlerinin evlerine gidip geliyorlardı. Canlı yayınlar fazla yoktu, daha çok filmler ve belgeseller yayınlanırdı. İzleyicinin fikri vardı ama bilgisi yoktu. Dolayısıyla yapılan her şeyi beğenirdi (Kaptan, 2002: 123).

Seyircinin televizyonla ilgili fikrinin olup bilgisinin olmaması meselesi bazı trajikomik olayların yaşanmasına neden olmuştur: *Çok evveli her yerde radyo da yoğdu. Televizyondan önce radyo vardı. Türkü çağırırdı radyolar, biz de çocuktuk, televizyonun arkasında adamlar var mı diye bakardık (KK4). Yaşlı ve takva sahibi insanlar, televizyona bakmazdı. Yaşlı kadınlar, televizyonda adamlar çıkınca yüzlerini iyice örter, gizli gizli bakarlardı. Adamların da kendilerini göreceğini düşünürlerdi. Annem bakmazdı, 'şeytan icadı' derdi (KK2). Bizde keşan var, yaşlı neneler keşana sarılır gizlenirdi, adamlar da kendilerine bakıyor sanıyorlardı. "Eyy gidii Saatbey'in evinde bir kutu var, kutunun içindeki adamlar canlı sana bakıyor konuşuyor." derlerdi (KK6). Yaşlı kadınlar başörtüsünü örter, "Amanın erkek var erkek var!" diye kaçarlardı. Gâvur icadı, bunları izlemek günahtır derlerdi ilk başlarda sonra alıştılar (KK5)*. Tüm bu örnekler, tıpkı Lumiere kardeşlerin ilk gösterimlerindeki seyircilerin verdiği tepkiye benzer. Türk seyircisi de aracın işlevini tam olarak bilmediği için televizyonun arkasına bakıp insan aramış ve kadınlar yüzlerini kapatarak sakınmışlardır.

Her yenilik, toplum tarafından ilk başta kolayca benimsenmez. Yeniliklerin kabullenmesinde bazı ilkelerin olduğunu sıralayan M. Tezcan, yeniliğin ne kadar az zihni bir

etkinliği gerektiriyorsa o kadar çok çabuk kabul edilme şansına sahip olduğunu ve maddesel yeniliklerin zihinsel yeniliklere oranla daha kolay kabul edildiğini (2008: 206) savunur. Bu durum, maddesel bir yenilik olan televizyonun toplumsal kabulüyle örtüşmekle birlikte kuşaklar arası çatışmanın da ortaya çıkmasına neden olmuştur: *Yaşlılar bakmayın, günah derlerdi, utanırlardı. Babam televizyon alacaktı, rahmetli babaannem televizyonu asla eve sokmak istemedi. "Onu dinleyen gâvur olur, onun olduğu yerde namaz olmaz", derdi. "Pis, lanet, şeytan icadı bir şey" derdi. Babam, babaannemin sözüne çok itibar ederdi, çok sonraları aldı (KK9). Babam televizyona bakmazdı. "Bak, hocaların dediği çıktı, hocaların bahsettiği tek gözülü Deccal televizyon işte" derdi (KK1). Burada yaşlıların televizyona direnç göstermesindeki etkenin din olduğu görülmektedir. Yaşlıların televizyonu reddetmesinin sadece din kaynaklı olduğu elbette söylenemez. Televizyondan önce söz sahibi olan, sözü dinlenen yaşlılar, televizyondan sonra susmak, dinlemek bir başka ifadeyle edilgen dinleyiciye dönüşmek zorunda kalmıştır. İtibarın kendilerinden televizyona kayması ve karşılıklı sohbet edememenin verdiği rahatsızlık, yaşlıların televizyona karşı çıkmalarında bir başka nedeni olarak yorumlanabilir: *Babaannem televizyonu hiç sevmezdi çünkü televizyon açıldığı zaman oturup muhabbet edilmiyordu: "Ya neden o şeytanları açıyorsun?" derdi. Şimdi nasıl cep telefonları internet yüzünden muhabbet olmuyorsa o zaman da televizyon yüzünden olmazdı, nenem de çok kızardı. "Neden bu maymunlara, şeytanlara bakıyorsunuz, oturun iki muhabbet edelim?" derdi (KK20).**

Televizyonun kabullenilmesinde ortaya çıkan kuşaklar arası çatışma ve mizah; genç kuşakların aygıtın işlevini bilme yönüyle kendilerini yaşlı kuşaktan avantajlı/üstün görüp yaşlıların televizyon karşısında düştükleri komik duruma gülmeleriyle ilgilidir. Bu durum mizah kuramlarından üstünlük kuramıyla açıklanabilir: *Hiç unutmuyorum köyden bir ak-rabamız gelmişti. Televizyonu ilk gördüğü zaman televizyondan çok korktuğunu hatırlıyorum. Bizim için çok komik bir olay hâline gelmişti. Hatta halamın televizyonda yılan görüp yılan üstüme geliyor diye çılgık çılgıña bağırması, onun bir türlü ikna edilememiş olması. Şu anda bile beni hâlâ güldüren şeyler arasında yer alıyor. 'Hani o Cem Yılmaz'ın filmindeki Zeki Müren bizi görüyor mu?' olaylarını biz gerçekten yaşadık (KK18). Bu bağlamda daha önce de ifade edilen yaşlıların yüzlerini kapatmaları, televizyonun arkasına bakıp insan aramaları onların aygıtın işlevini bilmemekten kaynaklı düştükleri komik durumu yansıtır.*

Televizyon, pikap köyde ilk bizim eve geldi. Babaannem haberleri sunan spikere bakıp "Ya rebbim ver belasini bu adam bana bakayı" demişti, hepimiz gülmüştük. Televizyonda Karagöz Hacivat vardı, onu seyrederdik. Haberler, çizgi filmler olurdu. Her gelene yemek ikram ederdik. 1978'de evlendim ve İstanbul'a gelin gittim. 80 darbesini unutmuyorum, siyah beyaz televizyonumuzdan seyretmiştik. Dışarı çıkma yasağı vardı (KK21). Yaşlıların aygıtın işlevini bilmemesi bu örnekte de söz konusudur. Geleneksel halk tiyatrosu olan Karagöz ve Hacivat'a televizyonda yer verilmesi, kitle iletişim araçlarının ulusallaşmaya kültürel katkısı olarak yorumlanabilir. Ayrıca kaynak kişinin 1980 darbesini televizyonla ilişkilendirmesi de sözlü tarih olarak dikkate değerdir.

Televizyonla tanışma sürecinde yaşlıların genelde muhafazakâr davranmakla birlikte bazen de yeniliğin öncüsü olduğu görülmektedir: *Büyüklerimiz ilk zamanları tepkili oldular, ama sonuçta onlar da alışıncaya ihtiyaç olduğunu onlar da kabullendi (KK14). Dedem ölünce babaannem yalnız kaldı, babaannem yalnız kalmasın diye bir süre kardeşlerim yanında kaldı. Annemle babam kardeşlerimi hem evlendirmek hem de Almanya'ya göndermek için geri istemiş. Asiyeye nine çok üzülmüş. Yanından çocukları alınca canı sıkılmasın diye evine televizyon almışlar. Yani daha o zaman bizim eve televizyon girmeden*

babaannemin evine bu sebeple girmiş. Asiye ninem televizyona hemen alıştı. Bizi bile çağırırdı, gelin izleyin diye (KK7). Bu ilk dönemde televizyonun “yalnızlığın yoldaşı” olma işlevinin fark edildiği ve bu anlamda oyalayıcı olmasından dolayı kişileştirildiği ve olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır.

Televizyonla tanışmada değinilmesi gereken bir başka husus, gurbetçilerin rolüdür ki bu konuda toplumda öncü oldukları anlaşılmaktadır: *Televizyonu gurbetçiler getirdi, sonra her eve televizyon girdi. Rahmetli Mustafa abim Arabistan’dan renkli televizyon getirdi (KK6). Osman Ağa Alamancıydı. Durumları iyiydi. Köyde ilk onun evinde televizyon vardı (KK7). Köyde ilk Saatbeylerde, sonra amcam Kasaplarda televizyon vardı. Amcamlar, Arabistan’dan getirdi. Kocamın evinde küçük bir televizyon vardı. O da Almanya’dan getirmiş (KK9).*

Televizyonla ilgili bir diğer husus, televizyonun halk ekonomisindeki yeri ve maddi olarak saygınlık ve sosyal statü göstergesi olmasıdır. “Bu dönemde TV alıcısı sahibi olmak toplumsal açıdan sınıf atlama belirtisi hâline geldi ve büyük bir tüketim çılgınlığı başladı. Temel hilyen koşullarının hiçbirine sahip olmayan gecekonduların çatılarında dâhil kısa sürede bir anten ormanı yaratıldı” (Turam, 1996: 6). “Günlük kullanımı olmayan bu eşyaların satın alınma nedeni aile gelirinin yükselmesini zorunlu kılmaktaydı, ek ekonomik güç istemektedir. Örneğin televizyon, teyp, buzdolabı borçlanılarak elde edilmeye çalışılan eşyalar arasında öncelikle yer alanlardandır” (Güçhan, 1992: 51-52). 1970 ve 1980’li yıllarda televizyonun hem yükte hem de pahada ağır olduğu ve Anadolu insanının, televizyon alabilmek için tarlasını, ineğini, bileziğini sattığı düşünülürse o dönem için maddi önemi daha iyi anlaşılabilir: *Televizyon kıymetliydi, altın gibiydi. Televizyon çok pahalıydı. Üç ton civarında bir traktör arpa götürdüm, o arpanın parası yetmemişti, üzerine para ilave etmiştim. Şimdinin 4, 5 milyarı eder. Renksiz ve küçük bir televizyon için o kadar para vermiştim. Zaten herkes alamıyordu, almak isteyen de tarla vs. satması lazımdı (KK5). Televizyonu, zengin takımı alabilirse alabilirdi (KK4).* Devlet Planlama Teşkilatı, televizyona fahiş fiyatlardan dolayı itiraz ediyordu. O yıllarda küçük bir memur maaşı 1.200-1.300 liraydı. Televizyon ise 6.000 gibi fahiş bir fiyata satın alınabiliyordu. Televizyonun yayına başlayıp başlamaması konusunda pek çok aydın da DPT gibi düşünüyordu. Elektriği, yolu, suyu, okulu, hastanesi olmayan bir ülkede televizyon lükstü ve bu gerekçeyle mantıklıydı (Sözer, 2014: 146-147; Cankaya, 1997: 32). *Hanımın bir tane bileziğini bozduk, onun parasıyla taksit taksit ödedik. Bugünkü parasıyla beş buçuk milyar civarında, o zaman beş yüz elli milyona almıştık. Hesap et ki o gün çiftli bir bilezik bozdurdum peşin bi verdim öbürünü de taksit taksit (KK14). Babam, televizyon alabilmek için bir tosun satmıştı (Hidayet Arslanoğlu, 2019). Oldukça pahalıydı. Bugünle kıyaslasak şu anki televizyon ücretlerinin belki 3-4 katı kadar bir değere sahipti. Televizyon almak için bahçesini, tarlasını satan komşularımız oldu. Ayrıca paranız olsa da hemen almıyordunuz. Başka imkânlar da kısıtlıydı. Televizyonu almak için şehre inmeniz, satışa hazır televizyon var mı bakmanız yoksa gelmesini beklemeniz, geldiği zaman da onu köye ya da kasabaya götürmek için bir de araç bulmanız gerekiyordu (KK13) Kupon biriktirilip televizyon alındığını hatırlıyorum (KK18).* Anadolu insanının televizyon alabilmesi ekonomik anlamda o kadar da kolay olmamış, halk değerli eşyalarını satarak ya da kuponla taksit ödeyerek televizyon almak zorunda kalmıştır.

Tezcan, bir yeniliğin toplumu etkilemesi için o yeniliğin bireylere saygınlık kazandırma işlevine sahip olması gerektiğini ve küçük yerlerde yeniliğin ilk kez uygulayan kişilere saygınlık kazandırdığını söyler ve bir köyde ilk kez TV sahibi olmak o kişiye saygınlık kazandırır (2008: 207) diyerek bu durumu televizyon üzerinden örneklendirir. Televizyonun statü ve saygınlık göstergesi olduğunu kaynak kişiler de destekler: *Evimize*

yakın komşumuz vardı, Osman Ağa. Çocukken onun evine televizyon izlemeye giderdik (KK7). Trabzon Köprübaşı Beşküy'e, 1976 yılında Yılmazlar köyüne televizyonu ilk babam Saatbey Bayram getirdi, o zamanlar herkes bizim evimizde toplanırdı. Babam köyün ileri gelenlerinden, sevilen, sayılan biriydi. Dışarıdan devlet temsilcileri gelse, diyelim köye yeni öğretmen atansa ilk biz ağırlardık. Biri hastalansa, birine kız istense babama danışılırdı. Gelenlere ikramlarda bulunurduk. 1977'de aynı köyden başka biriyle evlendim ama eşimin evinde televizyon yoktu, yani televizyonlu evden televizyonsuz eve gelin gittim. Her akşam eşimle beraber babamlara televizyon seyretmeye gitmeye başladık (KK3). Kaynak kişinin "Televizyonlu evden televizyonsuz eve gelin gittim." söylemi statü kaybını gösterir. Ayrıca kaynak kişinin televizyonun ilk kez Trabzon'un üçra bir köyüne 1976'da getirildiğine yönelik ifadesi Trabzon'un yerel gazetelerinde tarih kaydı olarak yer almaktadır. "21 Haziran 1974-TRT Trabzon Paket Program Televizyonu, Cuma günü saat 17.30'da yapılan törenle yayımına başladı", "11 Ekim 1975-Hıdırnebi'deki TV tesisleri yayına hazır.", "14 Ocak 1977-Trabzon'da 50 bin radyo ve 6110 TV var." (Bal, 2013: 673, 684, 701). Tarihi bu veri, sözlü tarihi desteklemektedir.

Bizim bulunduğumuz çevrede ilk televizyon yanlış hatırlamıyorsam 1978 yılında alınmıştı. İlk televizyonu kendi köyünde veya kasabasında alan kişi yıllarca övünürdü. Örneğin bulunduğumuz yerden örnek verirse Kabadüz'e ilk televizyonu ben getirdim şeklindeki bir sözü televizyonun gelişinden 10 yıl sonra bile kahve sohbetlerinde duymak mümkündür (KK13). Ağa ve bey olarak nitelenen kişilerin yeniliğin öncüsü olduğu, bu kişilerin gelen misafirleri yedirip içirdiği, ağırladığı ve bu durumun da o kişilere saygınlık ve statü kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Televizyonun toplumla tanışmasında kültürel değişimin gözlemlendiği önemli bir husus da misafirlik töresiyle ilgilidir. A. Tunç süreci, "Televizyon, çocuklar için müthiş bir şeydi. Biraz televizyon seyredilemek için aile terbiyelerinden ödün vermekten çekinmediler. Bir eve çağrılmadan gitmenin ayıp olduğunun sıkça öğretildiği yıllarda, çocuklar çağrılmadıkları hâlde televizyonlu evlere gitmeye, başına oturup her şeyi unutmaya başladılar" (2004: 90) şeklinde açıklar. H. Kıvanç, televizyon seyretmek için misafirliğe gitmeyi "telesafir" kelimesiyle ifade eder: "Televizyon sahibi olmamak yayınları izlemeye engel değildi. Yayın saati geldiğinde hep beraber alıcı olan şanslı (!) komşunun evinde toplanılırdı. "Telesafir" hatta "teleyatisafir" (program geç saatte bittiğinde eve dönmek zor oluyordu) kavramları dilimize böylelikle yerleşti" (Turam, 1996: 6). *Televizyon seyretmeye gelen misafiri o zaman çayla geçiştirme yok. Misafirlere evde ne olursa kim ne zaman gelirse gelsin sofraya kurulur, ikramda bulunulurdu. Ne varsa sofraya koyulurdu. Çorba, turşu, yemek, köy meyveleri ikram edilirdi (KK9). Epey bi zaman çay gibi şeyler ikram ettiler, baktılar hep geliyoruz sonra vermediler. Ev ahalisi yorgun olduklarında gidip yatar, biz oturmaya devam ederdik. Geç olduğunda yatıya da kalırdık bazen (KK7).* Televizyonun ilk yıllarındaki gibi "bir araya getirici" özelliği kırsal kesimde yine gözlemlenebilir (Aziz, 2013: 256). Televizyonun misafirlik ve eğlence kültürüne etkisi sözlü kültür tanıklığıyla şöyledir: *Köye ilk televizyon, 1976-1977 yıllarında gelmişti. Köyde elektrik yoktu. Köyden Beylikova'ya gelince televizyon aldık. Biz köyden Beylikova'ya 1981 sonu 1982 başında geldik. Komşuların televizyonu vardı, televizyonu olanlar "Çekinmeyin bakın gelin, çocuklar ister." derlerdi. Biz de "Her gün gidilmez ayıp olur" diye bazen gitmezdik. Biz de akşamları 2-3 saat bakardık. Reklamı bile kapatmazdık, onu da seyredirdik. Çay verirdik. Biz de televizyonu aldıktan sonra "Bugün film var, bugün gelin bakalım" derdik komşulara, akrabalara. Olanları çağırırdık (KK4). Komşulara misafirliğe giderdik. Dört saat yayın yapılıyordu, o dört saat ne çıksa izlerdik, reklamları bile kaçırmazdık. Özellikle haberler geldi mi millet işi gücü bırakır, haber*

dinlerdi (KK5). Çat kapı gittiğimiz olurdu çağrıldığıımız olurdu, çocuktuk (KK10). Çat kapı gidilirdi, kapıyı çalardın “Komşu müsait misin?” deyip içeri geçerdin onlar da hemen buyur ederlerdi. Kadınlarla adamlar genelde ayrı otururdu, zaten adamlar genellikle kahveye giderlerdi (KK20). Televizyonu ilk aldığımız zaman çok sevindi çocuklarımız, biz de sevindik. Çocuklarımız başka yere gitmekten kurtulsun diye. O zaman artık evde izlemeye başladılar (KK11). Televizyon seyretmek için misafirlğe gittiğim kişilerle sonradan şakaşarak helallik aldım, “Hakkınızı helal edin size az televizyon seyretmeye gelmedik” diye (KK7). Misafirlik töresinin televizyonla birlikte iletişimsel olarak sınırlarının aşıldığı anlaşılmaktadır. Misafirlğe “sürekli” gitmenin toplumsal bellekte ayıp karılanması da herkesin kendi evine televizyon almasını bir yerde zorunlu kılarken, bu süreçte kültürel kod olarak “Misafirlik üç gündür.” ile “Misafir kısmetiyle gelir.” atasözleri arasında toplumun yaşadığı içsel çatışma gözlemlenmektedir.

Televizyon seyredilemek için komşuya misafirlğe gitmenin ötesinde tarihî bir olaya şahit olabilmek için bir ilçeden bir başka ile ya da ilçeye gidildiği de olmuştur: *O dönem Mersin’in Mut ilçesinde öğretemdim, Muhammed Ali’nin boks maçı vardı ve bu çok önemli bir meseleydi. Boks seyredilemek için 1971 yılında arkadaşlarla Konya’ya gitmiştik. Tarihi bir gündü (KK8).* Bu minvalde televizyonun halkı, yarışma gibi ortak bir paydada birleştirerek ulusallaşmaya katkı sağladığı söylenebilir.

Toplumun televizyonla tanışmasında ortaya çıkan başka durum parasosyal ilişkidir. “Sinemada izleyiciyle oyuncu-karakter arasında ‘özdeşleşme’ ağırlıklı bir bağ kurulur. Televizyon kişisiyle izleyici arasındaki bağ ise ‘parasosyal bir etkileşim’dir. Yani izleyici bu kişileri yakın çevresinin, özellikle de ailesinin bir üyesi olarak görür” (Mutlu, 2008: 49). “Artık çocuklar, yakın çevrelerindeki babalarını, ağabeylerini, mahalledeki tanıdıklarını ya da öğretmenlerini örnek almıyorlar. Televizyon kahramanları, onlara hepsinden daha yakın olmakta ve davranış modellerini, televizyonda gördükleri ilişkilere göre düzenleme eğilimi göstermektedirler” (Tamer, 1983: 132). Filmler, gündelik hayatın sıradan sohbetlerine konu olmakta ve kahramanlar sıradan kişilerle özdeşleştirilmektedir: *“Dallas dizisi vardı. Dallas’ın başkahramanın adı Ceyar’dı. Ceyar, uyanık akıllı bir adamdı. Beylikova’da bizim bankacı vardı Mehmet, hem tipinden dolayı hem de uyanık olduğu için herkes ona Ceyar derdi. Zamanla herkes adamın esas adını unuttu, herkes Ceyar diyordu” (KK5). Hareketli çocuklar Cüneyt Arkın’a benzetilirdi (KK20). Bir anda özellikle gençler kendini Cüneyt Arkın, Tarık Akan sanmaya başladı. Kötü insanlara Erol Taş demeye başladık. Güzel kadınlara ‘Türkan Şoray gibi’ derdik (KK13). Köyde çocuklarının adını Türkan Şoray’dan dolayı Türkan, Kadir İnanır’dan dolayı Kadir koyanlar oldu. Hatta futbolcuların adını koyanlar da olurdu (KK6). Sadece kişilere değil hayvanlara da ad verilirken televizyondan etkilenilmiştir: *Dizilerdeki beğendiğimiz sanatçıların adlarını buzağılara takardık (KK19). Sarı Kız filmi vardı. Çoğu kişi ineğine Sarı Kız dedi (KK15). Seyircinin izlediklerinden etkilenerek çocuklarına ya da hayvanlarına ad vermesi, film karakterlerinin görsel ya da karakter özelliğinden hareketle çevresindekilere lakap takması parasosyal ilişkiyi örneklendirir.**

Giyim-kuşam, el sanatları konusunda da parasosyal ilişkidən söz edilebilir: *Saçını Serpil Çakmaklı gibi yapmak modaydı (KK6). Tabii ki 79 yıllarında geniş yakalı gömlekler, İspanyol paça pantolonlar geldi. Eskiden şalvar giyen bir toplum, İspanyol paça pantolon giymeye başladı. Konuşmalar bile değişmişti (KK15). Giyim kuşam anlamında olmasa da saçını beğendiği film yıldızı gibi tarayanlar, onun gibi Fatma Girik miydi bir tanesi ondan çok etkilenmiştik arkadaşlarla. Yılan geliyordu namaz kılan kadının boyuna sarılacakken çiçek oluyordu. Hatta biz namaz kılmaya falan başlamıştık. Ki yani o*

film baya etkilemişti beni (KK10). Kadınlar örtülerine, başörtülerine oya yaparlardı. Mesela oyaya Türkan Şoray'ın kirpiği dediklerini ben hatırlıyorum. (KK18). Saç modeline Serpil Çakmaklı, oyaya Türkan Şoray kirpiği denilmesi, televizyonun o dönemde el sanatları ve modayla ilgisi gösterir.

Televizyonla birlikte kişilerin gündelik zamanı planlama alışkanlıkları da değişmiştir. *Gündüz bağda bahçede ev işlerimiz olurdu, onları bir an önce bitirmek isterdik ki akşam dizi, film izlemek için. O dönemde sadece TRT izlerdik. Komedi filmi vardı, Küçük Ev vardı, millet gülmekten kırılırdı (KK6). 1975-1980 civarları. O zaman Çarlı'nın Melekleri, Küçük Ev, Dallas gibi filmler vardı. Şimdiki gibi çok kanal yok, ne varsa onu seyrederdik. Önce bir köpek vardı Ço mu neydi, daha sonra Lesy vardı. Onları seyrederdik. Belli dizilerimiz vardı. Belirli akşamlar olurdu. Mesela her salı akşamı Türk filmi olurdu (KK7). Cumartesi pazar günleri Red Kit olurdu. Bir ara Kara Şimşek vardı. Kara Şimşek yayınlandığı zaman sokakta insan kalmazdı (KK15). Pazar günü Türk filmi olacağı için herkes çok heyecanlanırdı. Pazar sabahları muhakkak bir klasik müzik konseri olurdu ve onun bitmesini sabırsızlıkla beklerdik. Çok da hoşlanmazdım çocukken. Sonra kovboy filmi çıkardı muhakkak pazar günleri (KK18). Televizyonda haftanın hangi gün ve saatinde ne olduğu, gündelik hayatın planını etkilemiş, seyredilen filmler ortak iletişim belleğinin oluşmasına salık vermiştir. Ayrıca seyredilen filmler, sokaktaki çocuk oyunlarını da etkilemiş, kovboyculuk gibi yeni oyunların ortaya çıkmasını sağlamıştır.*

Televizyon, gündelik hayatta resmî kurumlardaki işleyişi de etkilemiştir: *Bir gün babam hastalandı. Babamı devlet hastanesine götürdük, ben de refakatçiydim. Hastanede Dallas dizisi çıktığı zaman, tüm doktorlar hemşireler ortadan kaybolur, herkes diziyi seyredirdi. Hastanede görev, hizmet dururdu. Hastaya bakmıyorlardı. Doktorların yanına bir şey sormaya gittiğimde dizi seyredirken görürdüm (KK5).*

Televizyonla ilgili dikkat çeken başka bir konu, bireylerin televizyonla tanışmasında kahvehanelerin mekânsal işlevidir. Bu süreçte kahvehanelerin özellikle televizyon seyretme mekânları olarak işlevsel olduğu görülmektedir: *İlk zamanlar, kahvehanede televizyon izlenirdi, jeneratörle çalışırdı. Kahveye seyretmeye gelenler hep erkekti ve televizyon çayı diye bir şey vardı, içmek zorunluydu, motorun masrafını çıkarmak için (KK5). Kadınların kahvehaneye girip televizyon seyretme konusunda erkekler kadar şanslı olmadığı görülmektedir: "Beylikova'da teyzemin oğlu kayfeyi çalıştırırdı, evlere gelmeden evvel televizyon orada vardı. Teyzemin avlusundan usulca aradan bakardık, izlemek isterdik ama kadınlara ayıp olurdu, gidemezdik" (KK4). Bu durum Anadolu'da toplumsal cinsiyet ve buna bağlı olarak kaçgöç algısının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.*

E. Mutlu, televizyonun sadece teknoloji değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve endüstriyel bir biçim (2008: 21) olduğunu vurgular. Televizyon, gerek ürettiği içerik itibarıyla gerekse bizzat nesne olarak kültür ve endüstri üretim nesnesidir. Kültür endüstrisi olarak televizyonun evlilik geçiş ritüelinde zamanla erkeğin alması gereken çeyiz nesnesine dönüştüğü, gelinden ise çeyiz için televizyon örtüsü örmesi beklendiği tespit edilmiştir ki bu, o dönemin modası olarak değerlendirilebilir: *1977 senesinde evlendim, eşimin çeyizinde televizyon yoktu ama ben yine de televizyon örtüsü örmüştüm. Bizden sonra bazı gelinler, çeyiz olarak erkek tarafından televizyon istedi. Kendi aramızda konuşurduk filan gelinin çeyizinde televizyon varmış diye. Çünkü o zaman kimsede yok (KK3). 1990'lardan sonra hemen hemen her evde televizyon vardı. Televizyonsuz ev olmazdı. Her evlenen televizyonsuz gitmedi. Erkeğin çeyizinde mutlaka televizyon olurdu gelinin çeyizinde de televizyon örtüsü (KK6). Şimdiki gibi kumanda vs. bir şey yok. Gidip kalkıp kanaldan televizyonu açarsınız. Tozlanmasın diye üzerinde muhakkak örtü vardır. Bütün her şeyin üstünde örtü vardı aslında ve o örtüler kolalanır, beyaz böyle kar gibi olurdu.*

*İşte telefonun üstünde bir örtü, televizyonun üstünde bir örtü muhakkak olurdu. Çok değer verilirdi aletlere. Süsleme moda da çok önemli o devirlere baktığımızda o devrin modası (KK18). Televizyonun bizzat kendi, erkek için çeyiz nesnesine dönüşürken, değer verilen diğer ev eşyalarına yapıldığı gibi hem süsleme hem koruma amaçlı televizyon örtüsü örülmüştür. Ayrıca evlenme geçiş ritüelinde gelin indirmesi esnasında televizyonun ritüele uyumlandığı görülmektedir: “Damat, gelini kucaklayıp attan indirmeye çalışır ama gelin kolay kolay inmez. Gelinin direnmesi karşısında kayınbaba yeni evliler için bir bağışta bulunur. Eskilerde bu bağışlar genellikle bağ, bahçe ya da zeytin ağacıyken günümüzde araba, televizyon ya da buzdolabına dönüşmüştür. Gelin armağanını duyduktan sonra damadın kucağında attan iner” (Balaman, 1983: 146). Günümüzde *indirmelik* olarak geline televizyon bağışlanmadığı düşünülürse, televizyonun ilk dönemlerdeki maddi kıymeti daha iyi anlaşılabilir olur.*

Anadolu’ya elektriğin gelişi televizyonun gelişiyle peş peşedir ki bu durum, “Televizyon geldi, elektrik geldi” şeklinde dile getirilir. E. Ölçer Özünel, gecekondu folkloruyla ilgili alan araştırmasında bazı kaynak kişilerin daha evlerine elektrik dahi bağlanmamışken televizyon ve buzdolaplarını aldıklarını ama bir süre elektrik olmadığı için kullanamadıklarını (2020:155) ifade eder. Televizyonun elektrikten önce gelmesi, halkı araç aküsü kullanmak gibi farklı çözüm yolları aramaya sevk etmiştir: *1974’te köye televizyon geldiğinde köyümüzde henüz elektrik yoktu, gaz lambası, lüks yakıyorduk. Televizyonun çalışması için akşam iş dönüşünde babam arabanın aküsünü söküp eve getiriyordu (KK6). Reklama girince de kapatırdık ki akü bitmesin diye (KK9). Televizyon bizim köye ilk 1979 yılında geldi. 37 Ekran siyah beyaz bir televizyondur ve traktör aküsüyle çalışıyordu (KK15).*

Halk inançlarının da televizyonla ilişkilendirildiği görülmektedir: *Bir akşam televizyonun görüntüsü gitmiş anten bozulmuş sanırım, televizyon nazarlandı çocuklar hep beraber olup televizyonu okuyoruz dedik (KK16).* Televizyonla birlikte kullanılan yan endüstri ürünleri olan kumanda ve antenin de kültürel bellekte önemli bir sözlü tarih kaydı olduğu görülmektedir. Televizyonla birlikte kullanılmaya başlayan bir başka jargon da televizyonun karıncalanmasıdır: *Televizyonu ilk defa teyzemin evinde gördüm. Ben de çok hevesliyim bakacam televizyon nasıl diye. Teyzemin kocası televizyonu açtı, çok heyecanlı baktık, resim çıkmadı. Karıncalanmış gibiydi (KK9).* Genel anlamda *televizyonun nazarlanması, karıncalanması, anten ormanı, televizyon çayı, telesafir* gibi ifadeler televizyon jargonunun oluştuğunu da ortaya koymaktadır.

Televizyon jargonu dışında televizyonun sözlü anlatımlarda da yer aldığı görülmektedir. Yanıtı televizyon olan bilmeceler bunu örneklendirmektedir: “Renkli camdan yüzü var, acı tatlı sözü var, dünyayı gösterse de yine bizde gözü var.”, “Bir ağacı oymuşlar, içine dünyayı koymuşlar.”, “Biz onu görürüz o bizi görmez, o konuşur dinleriz. Biz konuşuruz dinlemez.”, “Küçük kare kutu, içi insan dolu.”, “Sandığım sihre bürünür. Aynasında dünya görülür.”, “Kuyruğu var, canlı değil. Konuşur ama insan değil. Camı var, pencere değil.”, “Bir sihirli kutu, dünyayı yuttu, evlere girdi, başköşeyi tuttu.” (<https://www.bilmece.com>). Yanıtı televizyon olan bu bilmecelerde toplumsal belleğin televizyonu nasıl nitelediği, televizyonun işlevi, maddesi, konumu, iletişimdeki rolü hakkında bilgi edinilmektedir. İlk dönemde popüler olan Dallas dizisinin de sözlü anlatımlardan tekerlemelere konu olduğu görülmektedir:

Çıktım Dallas yoluna
Çantamı taktım koluma
Ben abimi beklerken
O yâr girdi koluma (Demircan, 2017: 46).

Yine sözlü anlatımlar özelinde televizyonla birlikte âşıkların kahvehanelerdeki eski popülerliklerinin yavaş yavaş azaldığı söylenebilir. Televizyonun olumsuz özellikleri âşıkları, televizyondan yakınan şiirler yazmaya sevk etmiştir:

Talebe dersten kalmazdı

İhtar alıp kovulmazdı

Özel derslane olmazdı

Televizyon olmasaydı (Âşık Feymânî, 2006: 68'den akt. Taşkaya ve Coşkun, 2009: 271).

Âşıklar sonraki yıllarda bizzat televizyonda yer alarak, ulusal kültürde daha geniş kitlelere ulaşırken aynı zamanda seslerini duyurabildikleri yeni bir icra bağlamı ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak iletişim teknolojilerinden televizyonla toplumun tanışması, tekno-kültürel değişimi beraberinde getirmiştir. Özellikle bireylerin gündelik hayatında zamanı kullanma başta olmak üzere eğlenme, bilgi edinme, sosyalleşme gibi birçok alışkanlığının televizyonla birlikte değiştiği tespit edilmiştir. Tüm bu etkilerinden dolayı televizyonu kültürel değişimde kilit ve kritik bir noktada görmek gerekmektedir.

Sözlü tarih tanıklığıyla taşranın televizyonla tanışmasının takriben 1970-1985 yılları arasında gerçekleştiği; televizyonun masal, hikâye, menkıbe, türkü gibi sözlü anlatımlar, oyun, eğlence ve sohbetin yerini almaya başladığı; özellikle yaşlıların televizyonla tanışmasındaki trajikomik anıların günümüzde mizahi anlatıya dönüştüğü; yaşlıların televizyona tepkisinin dinî ve sosyalleşme kaynaklı olduğu, televizyonun komşuluk ve misafirlik töresini etkilediği; toplumun televizyonla tanışmasında gurbetçilerin etkin ve öncül rol üstlendiği; televizyon alabilmenin ekonomik güçlüğü; televizyonun taşraya bey ve ağa olarak hitap edilen kişiler tarafından ilk kez getirildiği ve bu durumun kişilere saygınlık ve statü kazandırdığı; kişilerin günlük, haftalık planlarını televizyona göre ayarladığı; kahvehanelerin mekânsal işlevinin değiştiği, televizyon seyredilebilir için başka il ya da ilçelere gidildiği, kişilerin giyim-kuşam, konuşma, saç modeli gibi konularda televizyondaki kişilerle kendilerini ve çevrelerindeki özdeşleştirme eğiliminde olduğu; çocuklarına, eş dostlarına ya da hayvanlarına televizyonda beğendikleri karakterlerden hareketle ad ya da lakap taktıkları, el sanatlarındaki oya modellerine televizyon karakterlerinden hareketle ad verildiği; televizyon ve örtüsünün evlilik geçiş ritüelinde kültür endüstrisi nesnesine dönüştüğü ve televizyonla beraber televizyon jargonunun oluştuğu tespit edilmiştir.

İlk dönem yerli yayınlarda Karagöz-Hacivat gibi geleneksel halk tiyatrosundan yararlanılması yönüyle televizyonun kültürün ulusallaşmasına katkı sağladığı, bunun yanında televizyonun kültürel değişim bağlamında yaren gibi geleneksel sohbet toplantılarını ve âşıkların icra ortamı olan kahvehaneleri olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. 1980 darbesi gibi siyasi yönden toplumu derinden etkileyen önemli bir olayın televizyonla ilişkili olarak sözlü tarih kaydı olarak bellekte yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca ilk dönemlerde televizyonun geçiş dönemlerinden evlilik ritüelinde *indirmelik* olarak geline kıymetli bir eşya olarak bağışlandığı tespit edilmiştir. Televizyonun bilmece, mani, türkü gibi sözlü anlatımları da etkilediği, âşıkların televizyondan yakınan şiirler yazdıkları görülmektedir. Bu durum, sözlü anlatım ve teknoloji ilişkisi özelinde daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Televizyonun yereli ulusala taşınması ve ulusallaşmaya katkı sağlaması yönüyle ve aynı zamanda küreselleşme konusunda da toplumun değişmesinde işlevsel olduğu belirlenmiştir. Tıpkı televizyon gibi radyo, telgraf, cep telefonu, bilgisayar gibi teknolojilerin

de kültürel değişim odağında incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın iletişim araçlarını kültürel değişim kapsamında ele alacak araştırmalara katkı sağlaması düşünülmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

- KK1: Meryem Harmancı, 1930, Çankırı, okuryazar yok, ev hanımı, E.Ç. 2012.
KK2: Saatbey Bayram, 1930, (ö.2012) Trabzon, ilkokul, emekli, E.Ç.2012.
KK3: Nuriye Çakır, 1956, Trabzon, ilkokul, ev hanımı, E.Ç. 2015.
KK4: Nezihe Çalış, 1953, Eskiřehir, ilkokul, ev hanımı, E.Ç. 2018.
KK5: Ali Çalıř, 1951, Eskiřehir, ilkokul, zahireci, E.Ç. 2018.
KK6: Fatma Hořođlu, 1962 Bursa, ilkokul, ev hanımı, E.Ç. 2019.
KK7: Ayře Yılmaz, 1964, Trabzon, okur-yazar, ev hanımı, E.Ç. 2019.
KK8: Ali Çelik, 1947, Erzurum, üniversite, emekli akademisyen, E.Ç.2019.
KK9: Gülcihan Kasapçı, Ordu, 1965, ilkokul, ev hanımı, E.Ç. 2018.
KK10: Asiye Pekřen, 48, Trabzon, ilkokul, ev hanımı, Ü. P. 2019.
KK11: Ayře Fidan, 65, Samsun, okuryazar değil, ev hanımı, A.F. 2019.
KK12: Celal Hacıhamzaođlu, 48, Trabzon, serbest meslek, B. H. 2019.
KK13: Cemil Çiçek, 69, Ordu, ilkokul, çiftçi, E. D. 2019.
KK14: Ersin Yıldırım, 50, Trabzon, ortaokul, şoför, A. Y. 2019.
KK15: Hidayet Arslanoğlu, 46, Samsun, ilkokul, řoför, Z. A. 2019.
KK16: Mehmet Bodur, 44, Giresun, esnaf, E. B. 2019.
KK17: Münevver Tařova, 50, Samsun, üniversite, memur, B. T. 2019.
KK18: Semiha Karaaslan, Samsun, 46, üniversite, öğretmen, N. T. 2019.
KK19: Semiha Veren, 43, Tosya ilkokul, ařçı, D.V. 2019.
KK20: Tülay Çavař, 42, Aydın, ortaokul, esnaf, A. Ç. 2019
KK21: Necmiye Kahveci, Trabzon, 1958, ilkokul, ev hanımı, E.Ç. 2019.

KAYNAKÇA

- Aziz, Aysel. *Televizyon ve Radyo Yayıncılığı*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2013.
Bal, Mehmet Akif. *Kronolojik Trabzon Tarihi*. İstanbul: Trabzon Kitaplığı, 2013.
Balaman, Ali Rıza. *Gelenekler Töre ve Törenler*. İzmir: Betim Yayınları, 1983.
Cankaya, Özden. *Dünden Bugüne Radyo ve Televizyon*. İstanbul: Beta Basım Yayınları, 1997.
Counce, Stephen. *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihi*. Çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
Çelik, Ali. *Erzurum Tifnik/Altınbulak Köyü Halk Edebiyatı*. Yay. Hzl. C. Gökřen. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020.
Dedeoğlu, Taner. *Anılarla Televizyon*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
Demircan, Ahmet. *Simav Mânileri*. Ankara: Karaađaç Yayınları, 2017.
Demirci, Beyza Nur. *Televizyonun Türkiye'ye Gelişiyle Beraber Toplum Tarafından Algılanışı ve Gündelik Yaşama Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2012.
Doğuran, Levent. *Televizyonu Yorumlamak*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
Erdemir Göze, Filiz. *Televizyon İmgesine Sinema Perdesinden Bakmak*. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
Ersoy, Ruhi. "Toplumsal Geçiş Törenlerinin Tekno-Kültürel Bağlamı Üzerine Bir Deđerlendirme", *Türkbilgi*, 36: 129-136, 2018.
Esslin, Martin. *Televizyon Çağı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
Güçhan, Gülseren. *Toplumsal Deđerirme ve Türk Sineması*. Ankara: İmge Yayınları, 1992.
Güngör, Erol. *Kültür Deđermesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2010.
<https://www.bilmece.co/televizyon-ile-ilgili-bilmeceler/>, eriřim tarihi 1 Mart 2022.
Kaptan, Ali. *1927'den Günümüze Anılarla Radyo-Televizyon*. İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2002.
Kılıç, Altınur. "Televizyonun Türkiye'ye Giriři", *2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de TV*. Ed. Emir Turam. İstanbul: Altın Kitapları, 1996.
Kıvanç, Halit. *Telesafır Bizde TV Böyle Başladı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çev. I. Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.

- Maigret, Eric. *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. Çev. H. Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- McLuhan, Marshall. *Yaradığımız Medya*. Çev. Ü. Oskay. İstanbul: Nora Kitap, 2019.
- Mutlu, Erol. *Televizyon ve Toplum*. Ankara: TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı, 1999.
- Mutlu, Erol. *Televizyonu Anlamak*. Ankara: Ayraç Kitabevi, 2008.
- Oğuz, M. Öcal. *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Oskay, Ünsal. *Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon*. Ankara: AÜ Basımevi, 1978.
- Ölçer Özünel, Evrim. *Eşiktekiler Gecekondu Folklorunda İnsan Zaman Mekân*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 2020.
- Örnek, Sedat Veyis. *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Özsoy, Aydan. *Televizyon ve İzleyici*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2011.
- Öztürk, Serdar. "Türkiye'de Sözlü Tarihten İletişim Araştırmalarında Yararlanma Üzerine Notlar", *Millî Folklor*. Yıl 22, 87: 13-26, 2010.
- Sartori, Giovanni. *Görmenin İktidarı*. Çev. G. Batuş-B. Ulukan. İstanbul: Karakutu. 2006.
- Serim, Ömer. *Türk Televizyon Tarihi 1952-2006*. İstanbul: Pilon Yayınları, 2007.
- Sözler, Zeki. *Halkın Sesinden İktidarın Borazanına 1927'den Günümüze Radyo Televizyon*. İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- Tamer, Emel Ceylan. *Dünü ve Bugünüyle Televizyon*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1983.
- Taşkaya, Serdarhan Musa ve Coşkun, İbrahim. "Aşık Feymânî'nin Şiirlerinde Eğitim ve Eğitim Unsurları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25: 259-277, 2009.
- Tezcan, Mahmut. Kültürel Antropolojik Açından Çankırı Yârân Sohbetleri", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 6(17), 399-418, 1990.
- Tezcan, Mahmut. *Kültürel Antropolojiye Giriş*. Ankara: Maya Akademi, 2008.
- Thompson, Paul. "21.Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar", *Kuşaklar, Deneyimler ve Tanıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*, Yay. Hz. A. İlyasoğlu ve G. Kayacan. İstanbul: Özener Matbaası, 2006.
- Tunç, Ayfer. *Bir Mâniniz Yoksa Anneler Size Gelecek 70'li Yıllarda Hayatımız*. İstanbul: Can Yayınları, 2004.
- Turam, Emir. *2000'li Yıllar Doğru Türkiye'de TV*. İstanbul: Altın Kitapları, 1996.
- Türkdoğan, Orhan. *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözümle*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Umay, Mehmet Fuat. *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları*. Günümüz Türkçesine Çev. Cahit Kayra. İstanbul: Kültür Yayınları, 2003.
- Vansina, Jan. *Tarih Türü Olarak Sözlü Gelenek*. Çev. E. Teğin. Ankara: Tün Yayınları, 2021.
- Williams, Raymond. *Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.
- Yener, Faruk. *Radyo ve Televizyon Günleri Olaylar, İnsanlar, Anılar*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.